

1a. Törökségi népzenei gyűjteményemről

A magyar népzene kutatás keleti vizsgálataihoz 1936 óta helyszíni gyűjtések is kapcsolódnak, ezek közül a három legfontosabb 1) Bartók Béla anatóliai, 2) Vikár László – Bereczki Gábor Volga–Káma–Bjelaja-vidéki anyaga és 3) a magam közép-ázsiai, kaukázusi és anatóliai gyűjtése. A gyűjtemények kialakulására és tudományos feldolgozására a kezdetektől fogva jellemző a gyűjtés, lejegyzés, elemzés, osztályozás és összehasonlító kutatás egymásra épülő egysége. A gyűjtemények digitalizálása, katalogizálása és tudományos feldolgozottsága is magas fokú.

A gyűjtemények és a hozzájuk kapcsolódó tudományos munkák értékét nagy mértékben növeli, hogy több nép zenéjének itt található meg az első, egyes esetekben a mai napig egyetlen tudományos igényű elemzése. Ezek a népzenei anyagok és a kapcsolódó tanulmányok egyben a magyar népzene honfoglalás előtti rétegeinek és keleti kapcsolatainak értelmezéséhez is jó háttérrel biztosítanak.

Magam 1987 óta végzek kutatást a törökországi törökök (cca. 3000 dal), azerik (600 dal), kaukázusi és törökországi karacsájak (1200 dal), nyugati és mongóliai kazakok (600 dal), kirgizek (1300 dal), türkmének (500 dal) és észak-amerikai indiánok (700 dal) között valamint különböző szúfi (bektasi, alevi, tahtadzi) közösségekben (700 dal). Kutatásaim kiterjednek a területen lakó egyes nem török nyelvű népekre is, pl. tat, zahur, kurd, zsidó stb. közösségekre (cca. 1350 dal).

E dallamok többsége videó felvételeken van, a gyűjtemény hang és videó felvételei jelentős részének digitalizálása megtörtént, katalogizálásuk folyamatban van. A gyűjtött anatóliai, azeri, karacsáj-balkár, kazak, kirgiz és türkmén dallamokat lejegyeztem, ezekből bő válogatást közöltem könyveimben hangzó és videó melléklettel együtt. A könyvek és tanulmányok folyamatosan kerülnek fel az internetre, közülük számos elérhető az MTMT-n, a honlapomon (www.zti.hu/sipos) valamint az *academia.edu* felületeken.

A gyűjtéseket főként magam, esetenként feleségemmel, Csáki Évával együtt végeztem. 1987–1993 között saját forrásból, 1993-tól nyugati akadémiai ösztöndíjak segítségével gyűjtöttem, 1999-től a mai napig OTKA pályázatok is biztosították a kutatás anyagi háttérét.

A gyűjtés fő tételei a következők: 1. törökországi (ezen belül szúfi iszlám) 2. *adaj* kazak és mongóliai kazak, 3. azeri, 4. kaukázusi és törökországi karacsáj-balkár, 5. kirgiz, 6. türkmén, 7. amerikai sziú és navahó gyűjtések.

A keleti népzenei archívumról

A létrejött nagy törökségi hang-, videó- és fénykép-gyűjtemény az azeri, karacsáj és kirgiz esetben reprezentatívnak és egyedülállónak tekinthető, de az anatóliai török és türkmén esetben is jelentős. A dallamok többségét lejegyeztem, így az archívumhoz egy nagy törökségi kottagyűjtemény is társul. Az archívumban a következő digitalizált anyagok szerepelnek.

Jelek, magyarázatok

Sorszám	1-6. = gyűjtés törökségi népek között; 7. = gyűjtés észak-amerikai indiánok között.
A gyűjtés adatai	A gyűjtés helye; a gyűjtő neve vagy a gyűjtemény megnevezése, (ha külön nem jelöljük, az anyag Sipos János gyűjtése).
CD	CD-k száma illetve hossza (többnyire 1 óra hosszúságban)
VIDEO	v/h = A videó kazetták száma/a kazettán levő felvételek hossza órákban.
DAT	D/h = A DAT kazetták száma/a kazettán levő felvételek hossza órákban.
Katalógus	- Az elkészült katalógus file neve illetve - <i>Jkv. és felvétel</i> = elkészíthető a katalógus a jegyzőkönyvekben/gyűjtőfüzetben és a felvételeken lévő adatok alapján.
Könyv, lejegyzés	K = könyv készült a gyűjtés alapján, L = lejegyeztem a felvétel dallamait.

Sorszám	A gyűjtés adatai	CD	VIDEO	DAT	Katalógus	Könyv, lejegyzés
1.1	Törökország	120				
1.1a.	<i>Anatóliai gyűjtés, 1987–1993</i>	74			1.1a. Anadolu kat 1988–1993	L, K
1.1b.	<i>Muzaffer Sarısözen gyűjtése, Adana, 1938 és 1942</i>	3			1.1b. Sarısözen kat	L
1.1c.	<i>Bartók Béla gyűjtése, Adana, 1936</i>	2			Bartók 1976	L, K
1.1d.	<i>Konya Szeldzsuk Egyetem archívumából, 1991</i>	8			1.1d. Konya kat	L
1.1e.	<i>Dallamok tanítványoktól, kutatóktól, archívumokból</i>	33			<i>Jkv. és felvétel</i>	
1.2	Törökország, szúfi csoportok		60v/84h			
1.2a.	Trákiai bektásik, 1999–2003		43v/66h		1.2a. Trákia kat	L, K

1a Törökségi népzenei gyűjteményemről

1.2b.	Ankara környéki alevik, 1989, 2010		3v/ 6h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.2c.	Antalya környéki tahtadzsik, 1990, 2011		6v/10h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.2d.	Eskişehir környéki alevik, 2013		6v/ 6h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.2e.	Hacibektaş, alevik, 2012		2v/ 2h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3	Törökország, szunniták	1	64v/62h			
1.3a.	Malatya, 2011		2v/ 2h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3b.	Trabzon, 2011		5v/ 7h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3c.	Gaziantep, 2006	1	4v/10h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3d.	Burdur, 2011		10v/ 9h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3e-1	Osmaniye, 2006		18v/16h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3e-2	Osmaniye, 2007		7v/ 5h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3e-3	Osmaniye, 2011		3v/ 3h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
1.3f.	Kars, 2014		5v/10h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
2.	Kazakisztán	11	19v/ 15h			K
2.1	Almati, 1995	2			2.1. Kazak Almati kat	-
2.2	Aday és mongóliai kazakok, 1997	9	1v/ 1h		2.2. Kazak BÖ+mong kat 2.3. Mangistaw_kat	L
2.3	Kazak énekmondók		9v/9h		<i>Jkv. és felvétel</i>	
2.4	Turkesztán, 2006		9v/ 5h		<i>Jkv. és felvétel</i>	-
3.	Azerbajdzsán		12v/18h	15D/22h		K
3.1	Azeri video, 1999		12v/18h	15D/22h	3.1. azeri video kat 3.2. Azeri DAT kat	L L
4.	Karacsáj-balkár	5	22v/36h	9D/14h		K
4.1	Karacsáj-balkár, 2000		6v/ 9h	9D/14h	4.1. Karacay kat 4.1. Karacay video kat	L
4.2	Karacsáj-balkár, 2001, 2002		10v/13h		<i>Jkv. és felvétel</i>	L
4.3	Karacsáj-balkár, 2005		8v/16h		<i>Jkv. és felvétel</i>	L
4.4	<i>Tamara Bittirova CD-i, 2000</i>	5			<i>Jkv. és felvétel</i>	L
5.	Kirgizisztán		46v/32h			K
5.1	Kirgiz, 2002		17v/ 6h		5.1. Kirgiz 2002 kat	L
5.2	Kirgiz, 2004		19v/16h		5.2. Kirgiz 2004 kat	L
6.	Türkmenisztán 2011		8v/19h		<i>Jkv. és felvétel</i>	L
7.	Észak-amerikai indiánok	124	27v/30h			
7.1	Los Angeles, Dakota, 2004–2005		17v/17h		7.1. Dakota+LA kat	-
7.2	Navahó, 2004–2005		10v/10h		7.2. Navajo kat	-
7.3	<i>Willard Rhodes gyűjtései, 1941</i>	124			<i>Jkv. és felvétel</i>	L

1. ábra Sipos János hangzó népzenei archívuma

1. Törökországi gyűjtések

A törökországi gyűjtemény alapját az 1988-ban kezdődő és mai napig folytatott anatóliai gyűjtéseim jelentik. A török gyűjteményen belül a következő jelentősebb tételek szerepelnek:

1.1a. *Sipos János 1987–1993 közötti hétéves anatóliai gyűjtése.* Ez a gyűjtemény elsősorban Törökország türkmén törzsek által is lakott déli vidékeiről tartalmaz felvételeket, de más tájakról, pl. a Fekete-tenger vagy az Égei-tenger vidékéről, Belső-Anatóliából stb. is szerepelnek benne dallamok. Az anyag tudományos feldolgozása igen jó, a dallamok túlnyomó többségét lejegyeztem, és a gyűjtött dallamokkal kapcsolatban öt könyvet valamint számos cikket jelentettem meg. Az archívum tartalmaz 9 CD-t, melyen a Sipos János, *Török Népzene I-II* kötetekben szereplő sorrendben hallható egy dallamválogatás. E CD-k és a *Török Népzene I-II* kötetek jó összefoglalást nyújtanak az anatóliai népzene számos rétegéről. A gyűjtemény katalogizálása és digitalizálása megtörtént, Excel-tábla formájában katalógus készült hozzá, és számos dallamnak a szövegét is leírtuk. Az anatóliai népzene tartalmazó CD-k ideiglenes jelzetei a következők: Sipos János 1987-1993-as gyűjtése: SJ 1–57, összesítő CD-k: ezgi 1–9; katalógus: Kat_Anatólia 1988–1993. A törökországi kutatást a mai napig folytatjuk.

1.1b. *Muzaffer Sarisözen 1938-as és 1941-es Adana-környéki gyűjtései.* Muzaffer Sarisözen neves török népzene kutató 1938-ban és 1941-ben gyűjtött azon a területen, ahol Bartók 1936-ban, majd magam 1987 után több alkalommal. A gyűjtésekben az 1936-os Bartók-gyűjtés sok adatközlője is szerepel, és a felvételek minősége lényegesen jobb, mint a Bartók gyűjtésbelieké. Sarisözen Adana-környéki gyűjtését az ankarai Hacettepe Konzervatórium akkori igazgatóhelyettese, Ahmet Yürür professzor bocsátotta rendelkezésemre 1990-ben, a dalokat lejegyeztem és részben publikáltam. Az anyagokat tartalmazó CD-k ideiglenes jelzetei: SJ 75–78, Katalógus: Kat_Sarisözen.

1.1c. *Bartók anatóliai gyűjtése.* Ennek az anyagnak a részletes leírása kottákkal és elemzéssel együtt megtalálható Bartók anatóliai gyűjtésének különböző kiadásában, pl. Bartók (1976)-ban.

1.1d. *A Konyai Szeldzsuk Egyetem archívumából származó dallamok.* 1991-ben a Konyai Szeldzsuk Egyetem rektora Saim Sakaoğlu professzor engedélyével 260 siratót, *uzun hava* (keserves) dallamot, altatót, táncdalt valamint interjúkat másoltam át az egyetem archívumából. Ez a figyelemre méltó gyűjtemény Törökország számos részéből tartalmaz zömében szabad előadású dallamokat, főként siratókat, ezért igen értékes, bár egyes felvételek

hangminősége itt sem kifogástalan. A dallamok szövegét leírtam, a dallamokat lejegyeztem és elemeztem. Az anyagok ideiglenes jelzete: SJ 67–74, katalógus neve: Kat_Konya.

1.1e. *Dallamok tanítványoktól, kutatóktól, más török archívumokból.* Törökországi tartózkodásom alatt az Ankarai Rádió, egyes egyetemi archívumok, ankarai tanítványaim, velem együtt dolgozó kutatók, ismerősök stb. népzenei anyagait is megkaptam. Ezek között Törökország különböző részeiről török és kisebbségi (kurd, láz stb.) dallamok is vannak. A felvételekről részletes katalógus készült, de a dallamok többségét még nem jegyeztem le. Kiemelkedően értékes közülük az Ankarai Konzervatóriumból és az Ankarai Rádióból átmásolt, a 20. század közepén felvett szabad előadású *uzun hava* dallamanyag. A CD-k jelzete: SJ 79–102.

1.2. *Sipos János és Csáki Éva gyűjtése trákiai és anatóliai szúfi közösségekben*

1.2a. Csáki Évával Törökország európai részén Trákiában gyűjtöttünk a Bulgáriából a 20. században ide menekült *bektási* vallású törökök között (1999-ben 17, 2002-ben 16 és 2003-ban 32 órányi anyagot). A videóra vett dallamokat és szövegeket lejegyeztük, és katalógust is készítettünk. Az audió CD-k jelzetei SJ 103–113. A trákiai (szúfi) *bektásik* közötti kutatásainkról egy könyvben és számos cikkben számoltunk be.

Egyéb szúfi gyűjtéseink közül a legjelentősebbek a következők. **1.2b.** Ankara-környéki *alevik* (1989, 2010 és 2011 években, 3 óra), **1.2c.** Antalya-környéki *tahtadzsi-k* (1990 és 2011 években, 10 óra); **1.2d.** Eskişehir-környéki *alevi* (2012-ben, 5 óra). E gyűjtések alapos feldolgozása még várat magára, de erre van esély, mert a kutatást folytatni szándékozunk. Itt említem meg az **1.2e.** Hacibektaş község környéki kisebb *alevi* gyűjtésemet is (2012-ben, 2 óra).

1.3. *Sipos János egyéb törökországi gyűjtései*

Az archívumban a fentiekén kívül a következő nagyobb török népzenei gyűjtéseim szerepelnek: **1.3a.** Malatya környéke (2011, 2 óra); **1.3b.** Trabzon környéke (2011, 7 óra); **1.3c.** Gaziantep-környéki *barak* törzs (2006, 10 óra) valamint **1.3d.** Antalya és Burdur környéke (2011, 9 óra).

1.3e1-3. Bartók Béla 1936-os gyűjtésének helyszínein, Osmaniye környékén több gyűjtést végeztem: 2006-ban (16 óra), 2007-ben Bartók-film készítése közben Domokos János filmmel (5 óra), 2010-ben az osmaniye-i Bartók-szoba avatása után (3 óra) és 2011-ben egy másik Bartók-film készítése közben török filmesekkel (3 óra).

1.3f. Utolsó törökországi gyűjtésem 2014-ben a Kelet-Törökországi Kars környékén történt a kisebbségi *karapapahok* népcsoport között (10 óra).

A gyűjtött török anyag a mai napig folyamatosan bővül.¹

A török gyűjtés anyagaival kapcsolatos fontosabb könyvek:

- Sipos János (1994a), *Török Népzene I.* (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 14), Budapest: MTA ZTI.
- Sipos János (1995), *Török Népzene II.* (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 15), Budapest: MTA ZTI.
- Sipos János (1997a), *Bartók Béla törökországi gyűjtése egy nagyobb anyag fényében*, Budapest: PhD disszertáció az MTA Bartók Archívum könyvtárában.
- Sipos, János (2000a), *In the Wake of Bartók in Anatolia* (Bibliotheca Traditionis Europaeae 2), Budapest: Európai Folklor Intézet.
- Sipos János (2002a), *Bartók nyomában Anatóliában*, Budapest: Balassi Kiadó.
- Sipos, János (2005a), *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması*, Ankara: TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) és az Ankarai Magyar Nagykövetség kiadványa.
- Sipos, János (2009a), *Bartók'un izinde Anadolu'da*, İstanbul: Pan.
- Sipos, János – Csáki, Éva (2009), *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order* (CD-melléklettel), Budapest: Akadémiai Kiadó.

2. Kazak gyűjtések

A kazak gyűjtések több kazak közösség anyagát tartalmazzák. **2.1.** 1995-ben Almati környékén gyűjtöttem (SJ 168–169, 2 óra). **2.2.** 1997-ben magam Kazahsztán délnyugati részén, Mangislakban (SJ 170–175, 6 óra), a nyugat-mongóliai Bayan-Ölgiy megyében élő kazakok között Somfai Kara Dávid végzett gyűjtést 1996-ban (SJ 179–180, 2 óra), majd ugyanebben az évben Csáki Éva az Ulánbátor közelében fekvő Nalajh falvában dolgozott mongóliai kazakok között (SJ 176–178, 3 óra). Archívumunk mind a három kazak gyűjtés anyagát tartalmazza. **2.3.** Ezekhez járul még 2006-os kazak utam számos *akin* (énekmondó) felvétele (9 óra), valamint **2.3.** egy 2011-es turkesztáni népzenei gyűjtés (2 óra). A video anyagok jelölése: Kazak_1997, Kazak_2006 és Kazak_2011.

A kazak gyűjtéseken alapuló fontosabb könyvek:

- Sipos, János (2001c), *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sipos János (2001d), Népdalok a kazak sztyeppe két végéről, *Magyar Zene* 39:1, pp. 27–56; 39:2, pp. 183–200; 39:3, pp. 301–311; 39:4, pp. 425–440.
- Sipos, János (2005a), *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması*, Ankara: TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) és az Ankarai Magyar Nagykövetség kiadványa.

¹ *Török kazetták kereskedelmi forgalomból.* A kissé sablonos módon előadott énekes felvételeket tartalmazó kazettákkal (SJ 0159–0167) szemben a hangszeres népzenei kereskedelmi kazetták rendszerint jó és autentikus anyagot tartalmaznak. Ez nem is csoda, hisz Törökországban még ma is legtöbbször olyan hangszeres zenészek játszanak a TV-ben, rádiókban, táncegyütteseknél, akik otthon, funkciójában tanulták a zenélést. Archívumunkban tíz ilyen kazetta található (SJ 128–137). Van továbbá 21 darab, különféle törökországi szúfi közösség zenéjét tartalmazó kazetta is (SJ 138–158),

3. Azeri gyűjtések

1999-ben Azerbajdzsánban egy igen nagy területen egy jelentős gyűjtést végeztem, melynek során mintegy 600 dallamot vettem fel. Azerbajdzsán lakosságának egy része eltörökösödött iráni, és sok felvételt készítettem az archaikus dél-iráni nyelvjárást beszélő *tatok* között is, akiknek zenéje azonban nem válik el az egyszerű és meglepően egységes azeri zenei repertoártól.

Azerbajdzsán északi részén, a Kaukázus lábainál számos nép él, van olyan város, ahol 24 különböző. Élnek itt avarok is, akiknek azonban a magyarok előtt a Kárpát-medencében élő avarokhoz a nevükön kívül nincs közük. Legalábbis nyelvük nem törökségi, mongol vagy iráni. Az azeri gyűjtés során számos avar dallam is felvételre került, és zenéjük sokkal több hasonlóságot mutat a magyar zenéhez, mint más azeri területeké. Az azeri DAT felvételek CD másolatainak jelzetei: SJ 204–229 (cca. 26 óra). A dallamok és a szövegek lejegyzése megtörtént. 2006-os (3 óra) és 2009-es (11 óra) felvételeimen főképp azeri és más népek *mugam* (makam) előadásai szerepelnek. Az azeri videó felvételek jelölése: Azeri_1997, Azeri_2006 és Azeri_2009.

Az azeri gyűjteményen alapuló fontosabb publikációk:

- Sipos, János (2004a), *Azeri Folksongs – At the Fountain-Head of Music*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Sipos, János (2004b), The Central Style of Azeri Folksongs, *Journal of Turkic Civilization Studies № 1*, Bishkek: Kyrgyz-Turkish Manas University – Center for Turkic Civilization Studies, Kyrgyz-Turkish Manas University Publication: 62.
- Sipos, János (2005a), *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması*, Ankara: TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı) és az Ankarai Magyar Nagykövetség kiadványa.
- Sipos János (2009c), *Azerbajdzsáni népzene – a zene forrásainál* (CD-vel), Budapest: European Folklore Institute.
- Sipos János (2010a), Az azeri népzene kapcsolata a magyar illetve más török népek zenéihez, In Dévényi K. (szerk.): *Varietas Delectat, Tanulmányok Kégl Sándor emlékére* (Keleti Tanulmányok – Oriental Studies), Budapest, pp. 115–130.

4. Karacsáj-balkár gyűjtések

4.1. A kaukázusi karacsáj-balkár gyűjtemény alapja 2000-es kaukázusi karacsáj-balkár gyűjtésem Agócs Gergellyel (9 óra video és 14 óra DAT felvétel). **4.2-3.** 2001, 2002 és 2005-ben Csáki Évával gyűjtöttem az Ankara, Afyon, Konya és Eskişehir környéki falvakban a törökországi karacsájok között (27 óra). A itt felvett video anyagok jelölése KB_2000, KB_2001, KB_2002 és KB_2005; **4.4.** Ehhez járulnak még Dr. Tamara Bittirova balkár néprajzkutató kaukázusi balkár gyűjtései (5 óra). A kaukázusi felvételek audió formájának

jelzetei SJ 232–258. A Kaukázusban valamint a törökországi karacsájok között gyűjtött dallamokat lejegyeztem és elemeztem, és a dallamszövegek lejegyzése, részben magyar fordítása is elkészült.

A karacsáj-balkár anyaggal kapcsolatos fontosabb publikációk:

Sipos, János (2001b), Report on my Expedition in the Caucasus, In Károly, László – Kincses Nagy, Éva (eds) *Néptörténet – Nyelvtörténet, A 70 éves Róna-Tas András köszöntése*, pp. 155-184. Szeged: SzTE BTK Altajisztikai Tanszék.

Sipos, János – Tavkul, Ufuk (2012), *A régi magyar népzene nyomában - A kaukázusi karacsájok népzeneje*, Budapest: l'Harmattan.

Sipos, János – Tavkul, Ufuk (2015), *Karachay-Balkar Folksongs*, l'Harmattan – MTA BTK ZTI (e-book és elektronikus könyv formában is).

5. Kirgiz gyűjtések

2002-ben és 2004-ben több nagy gyűjtőutat végeztem Kirgizisztán Iszik Köl, Narin és Talasz tartományaiban valamint Biskekben. Az összesen 37 órányi videofelvétel jól reprezentálja a ma élő kirgiz népzeneét, melyről korábban összefoglaló analitikus monográfia nem született. Az anyagok jelölése Kirgiz_2002, illetve Kirgiz_2004.

A gyűjtött mintegy 1300 dallamot lejegyeztem, és a szövegek is lejegyzésre kerültek. Az archívumbeli anyagra támaszkodik a kirgiz monográfiám:

Sipos, János (2014a), *Kyrgyz Folksongs*, Budapest: l'Harmattan – MTA BTK ZTI (elektronikus könyv is).

6. Türkmén gyűjtés

2011-ben Türkmenisztán Balkán megyéjének falvaiban gyűjtöttem mintegy 500 dallamot (19 óra). Az anyag jelentőségét növeli, hogy a türkmén népzeneről igen kevés publikáció jelent meg, és jelenleg kutatók alig kapnak lehetőséget a terepen való gyűjtésre. A gyűjtött dallamok digitalizálása megtörtént, lejegyeztem és elemeztem őket, és szövegük is lejegyzésre került. Az anyagok jelölése Türkmén_2011.

A türkmén gyűjtéssel kapcsolatos publikációim:

Sipos János (2012), Népzene gyűjtés a zemzemek földjén – Türkmén expedíció, *Folkmagazin XIX:1*, pp. 32–35; *XIX:2*, pp. 34–37.

7. Észak-amerikai indián gyűjtések

Noha az amerikai indiánok nem tartoznak a törökségi népekhez, egyes törzseik zenéje pentaton. Ez a tény és a számos kutató által feltételezett ázsiai származásuk miatt esetleg

egy-egy csoportjaik genetikusan is csatlakozhatnak egyes pentaton zenéjű ázsiai török néphez. Az észak-amerikai indián anyag (összesen 700 dal) két részre oszlik:

- *Sipos János 2004-es navahó és dakota gyűjtése.* 2004–2005-ös Los Angeles-i Fulbright ösztöndíjam során dakota (14 óra) és navahó (16 óra) indiánok között gyűjtöttem. A gyűjtésről katalógus készült, de a szövegek és a dallamok még nem kerültek lejegyzésre. Az anyagok jelölése Dakota_2004, illetve Navaho_2004.

- *Willard Rhodes neves amerikai ethnomuzikológus észak-amerikai indián gyűjtései.* Ezt a nagy gyűjtést 2004-2005-ben másoltam át az UCLA archívumából. A dallamokat lejegyeztem és osztályoztam, és szövegük is lejegyzésre került. E gyűjtemény jelölése: Rhodes_UCLA.

Az észak-amerikai indián anyaggal kapcsolatos publikációm:

Sipos János (2005c), A sziú indián dalok ázsiai kapcsolatairól. In Birtalan Ágnes – Rákos Attila (eds)(2005): *Bolor-un gerel. Kristályfény. Tanulmányok Kara György professzor 70. születésnapjának tiszteletére I-II*, Budapest: ELTE, Belső Ázsiai Tanszék – MTA Altajisztikai Kutatócsoport, pp. 705–718.

Sipos, János (2010f), Dakota Folk Songs and their Inner-Asian Connection, *Acta Ethnographica Hungarica Vol. 55, No. 1/June 2010*, Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 101–112.

1a Törökségi népzenei gyűjteményről

1b. Keleti gyűjtéseimen alapuló könyveimről

Törökségi összehasonlító népzenei kutatásaimnak neves magyar előzményei vannak, melyekből útmutatást nyerhettem és tanulságokat vonhattam le. Bartók Béla (1936, 1976, 2002) kisebb anyagokból máig érvényes következtetéseket vont le a Volga–Káma–Bjelaja-vidék és Anatólia népzenejére vonatkozóan, Kodály Zoltán (1937–1976) a cseremiszek és a csuvasok valamint a területen élő más népek népzenejét tanulmányozva bővítette ki a keleti népzenei párhuzamok körét. Vikár László (1969a,b, 1979, 1982, 1993) illetve Vikár–Bereczki (1971, 1979, 1989, 1999) publikációi a cseremisiz, csuvas, mordvin, tatár és baskír népzeneiről adnak immár helyszíni gyűjtésekkel hitelesített átfogó képet. Vargyas Lajos (1953, 1980, 1981, 2002) a Volga–Káma–Bjelaja-vidék népzenejének nagy ívű történeti áttekintését végezte el, Szabolcsi Bence (1933, 1934, 1936, 1940, 1947, 1956) pedig hatalmas mennyiségű dallam áttanulmányozása után még szélesebb nemzetközi zenei összefüggéseket mutatott ki. Dobszay László (1983) maga valamint Dobszay László és Szendrei Janka (1977, 1992) újszerű szemlélettel kezelve a magyar anyagot, a magyar sirató és a pszalmódizáló stílus nemzetközi áttekintését valósították meg. Paksa Katalin (1982) pedig a kis hangterjedelmű öt- és négyfokú dalaink keleti rokonságát vizsgálta.

Ebbe a folyamatba illeszkednek 1988–1993 közötti anatóliai gyűjtéseim, valamint kazak, azerbajdzsáni, kaukázusi, türkmén és kirgiz kutatóútjaim. A törökségi népek népzenejével kapcsolatban angol, magyar, török illetve azeri nyelven eddig számos könyvem jelent meg, ezekben túlnyomórészt személyesen gyűjtött, lejegyzett és elemzett dallamok szerepelnek.

Bartók Béla törökországi gyűjtése egy nagyobb anyag fényében (PhD dolgozat)

1988–1993 között Törökországban az Ankarai Egyetem Bölcsészstudományi Karának Hungarológia Szakán tanítottam, ezalatt egy több mint 1500 dallamot eredményező gyűjtést végeztem el. Azokon a területeken kezdtem a munkát, ahol Bartók abbahagyta, majd, ahogy egyre kevesebb új dallamtípus került elő, fokozatosan nyugatabbra helyeztem át a kutatás

színhelyét. Emellett kijegyzeteltem a hozzáférhető török dallamkiadványokat, és kritikai elemzésük után további háromezer dallammal egészítettem ki gyűjtésemet.

Törökország hatalmas, ahol a törökök mellett különféle etnikai csoportok is élnek. Magam kezdetben főként a Torosz-hegység mentén élő törököktől gyűjtöttem, de további kutatások valamint a Török Rádió és Televízió kottakiadványai segítségével más törökországi területek zenéjét is bevontam a vizsgálatba. Elsősorban olyan dallamokat gyűjtöttem és dolgoztam föl, melyeket a magukat töröknek tekintő emberek énekeltek, de a rendezésbe más etnikai csoportok dallamait is bevettem. Végül úgy tűnt, elegendő anyag gyűlt össze egy kötet elkészítéséhez, melyben megvizsgálom, hogy Bartók 1936-os anatóliai gyűjtésének mely állításai állják ki az idők próbáját, és melyek gyengültek meg, esetleg nyertek cáfolatot.

Az *első fejezetben* ismertetem Bartók anatóliai gyűjtésének előzményeit, a török utat, valamint a mű megszületésének körülményeit. Ezt követi Bartók angolul megírt bevezető tanulmányának valamint a dallamokhoz és a szövegekhez fűzött megjegyzéseinek jegyzetekkel ellátott magyar fordítása.

A *második fejezetben* a magyar népzenei osztályozásokkal foglalkozom. Először Bartók osztályozási rendszerének végső formáját tekintem át, majd a magyar népzene osztályozására vonatkozó további kísérleteket sorolom fel, elsősorban a Járdányi-rendet a típus-fogalommal, Vargyas Lajos összefoglaló tanulmányát valamint Dobszay László és Szendrei Janka stílusrendjét. Röviden beszámolok a török népzene kutatásáról és a török népzene osztályozására vonatkozó próbálkozásokról is.

A *harmadik fejezetben* saját gyűjtésemet ismertetem. A gyűjtőmunka bemutatását az anyag általános leírása követi a következő tárgyalási sorrendben: mikro hangok, hangsorok és hangkészletek, szimmetrikus és aszimmetrikus ritmusok, szótagszám, formák, kadenciák, ambitus, dallamsorok magassága, refrének és bővítmények.

A *negyedik fejezetben* az anatóliai és a magyar népzene összehasonlító elemzésére teszek egy kísérletet. Típusokba, stílusokba és tömbökbe rendezem az áttekintett török anyagot, majd megvizsgálom a magyar és esetenként a más népek népzenejéhez való kapcsolatait.

Az *ötödik fejezet* a szövegekkel valamint a szövegek és a dallamok összefüggéseivel foglalkozik. Az anatóliai népdalszövegek rövid áttekintése után rátérek Bartók anatóliai gyűjtésében szereplő dalszövegek dialektológiai bemutatására. Ezután a szövegek kritikai feldolgozását végzem el, rámutatva és a zene és a szöveg közti összefüggések néhány sajátos aspektusára.

A *hatodik fejezetben* a magyar és török népdalok összevetésének történeti hátterét igyekszem megvilágítani. Dióhéjban áttekintem a törökség belső-ázsiai és kelet-európai

őstörténetét, valamint a magyarokhoz csatlakozott török elemeket. A fejezetet és egyben a könyvet is az összefoglalás zárja. Az *Appendixekben* ismertetem Ahmet Adnan Saygun módosító javaslatát Bartók Béla osztályozásához, valamint számos olyan anatóliai dallam kottáját közlöm, melyeknek magyar párhuzamai vannak.

Török Népzene I-II.

1994-ben Dobszay László felvállalta *Török Népzene I.* és *Török Népzene II.* köteteim megjelentetését az MTA ZTI *Műhelytanulmányok a Magyar Zenetörténethez* sorozatában. E kötetekben többek között arra a kérdésre kerestem választ, hogy kimutathatók-e szorosan összefüggő török és magyar népzenei dallamtípusok, dallamosztályok és zenei stílusok; és nem utolsósorban hat éves anatóliai gyűjtőmunkámról kívántam összefoglalóan, sok dallam bemutatásával beszámolni.

A kötetekben ismertetett terepmunkám 1988-ban kezdődött és 1993 elejéig tartott. Három központot választottam ki a Torosz-hegység mentén: Antalya, Mut és Adana. Ezekből a központokból indultam gyűjtő utakra a környékbeli kis, elzárt falvakba. Összesen nyolc nagyobb utat tettem meg, egy-egy út átlagosan két-három hétig tartott. A fenti területeken kívül alkalmanként Törökország más vidékein is gyűjtöttem (pl. Ankara, Denizli, Trabzon stb). Az anyag nagy részét parasztok és pásztorok házában, sátrában vettem fel, és mintegy 1500 dallamot rögzítve magnetofonon 233 adatközlőtől 85 helyen. Ezek közül mintegy ezer dallamot lejegyeztem, és elemzésre kiválasztottam közülük ötszázat, melyek 61 helyről, 132 adatközlőtől származnak. A kötetek beosztása nem egységes, és mind a kettő magán viseli a kezdő kutató hiányosságait. Ugyanakkor a benne foglalt dallamtípusok jelentős része először látott napvilágot, és az analitikus, összehasonlító fejezetek mindenképpen jelentős újdonságokat hordoznak.

***Török Népzene I.*¹**

Ez a kötet elsősorban azokkal a török dallamokkal, dallamcsoportokkal illetve dallamstílusokkal foglalkozik, melyeknek magyar vonatkozásai, párhuzamai vannak.

Az *első két fejezetben* áttekintem a speciális török hangmagasság-viszonyokat, az aszimmetrikus ritmusokat, és bemutatom rendezés alapelveit valamint a dallamgyűjtemény zenei rendjét.

¹ Sipos János (1994a), *Török Népzene I.* (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 14), Budapest: MTA ZTI.

A *harmadik fejezet* a nagyobb anatóliai dallamcsoportokat ismerteti, ezek: 1) *(szo'-fa)-mi-re-do* magú, motivikus felépítésű (és más, hozzájuk csatolható) dallamtípusok, 2) sirató dallamok, 3) a *pszalmodizáló* dallamstílus, 4) az 5(5)b3 kadenciás, AAA_kB formájú dallamok osztálya és 5) a nagyambitusú *parlando* dallamok osztályai.

A *negyedik fejezetben* a magyar és a török dallamcsoportokat és dallamstílusokat vetem össze, különös tekintettel a gyermekjáték dallamokra valamint a sirató és a pszalmodizáló stílusra.

A *dallamantológia* kétszáz dallamot tartalmaz. A *Török Népzene I-II.* kötetekben közölt több mint félszáz dallamból az I. kötetbe azt a kétszázat válogattam be, amelyek legszemléletesebben tükrözik a magyar-anatóliai zenei kapcsolatokat. Az antológiához térkép, az adatközlők és gyűjtési helyek listája, egy sajátos dallamtípus harmincnyolc példájának bemutatása, valamint egy bibliográfia csatlakozik. A *függelékben* található a dalszövegek és magyar fordításuk. A kötet végén a kötet tanulmányainak angol fordítása olvasható.

***Török Népzene II.*¹**

A *Török Népzene II.* kötet a *Török Népzene I.* kötet szerves folytatása. Míg az első kötetben főként a *(szo-fa)-mi-re-do* dallammaggal összeköttetésben levő, és nemegyszer magyar dallamcsoportokkal, sőt stílusokkal is összevethető török dallamcsoportokat vizsgáltam, a második kötetben a hétéves törökországi tartózkodásom alatt gyűjtött teljes anyag áttekintését, rendszerezését bocsátottam közre.

Az *első fejezetben* kutatásom előzményeit ismertetem és meghatározom az elemzés során használt fogalmakat (dallamtípus, dallamosztály stb.).

A *második fejezetben* a gyűjtött dallamokat egyes zenei tulajdonságaik szerint elemzem (skála, forma, szótagszám, ambitus, kadenciák, ritmus, zene és szöveg viszonya stb.). E vizsgálatok és statisztikák segítik a dallamok közötti összefüggések felfedezését, így dallamtípusok és dallamosztályok kezdenek formát ölteni.

A *harmadik fejezetben* a refréneket és záró bővüléseket veszem sorra, valamint a korábban tárgyaltak illusztrációjaként három variáncsoportot közlök.

A *negyedik fejezetben* a zenei rendezés három szakaszát ismertetem: az első lépésben zeneileg homogén dallamcsoportokat különíték el, a második lépésben a közöttük levő összefüggések alapján a csoportokat osztályokba rendezem. A harmadik lépésben pedig a dallamosztályok közötti kapcsolatokra is rámutatva anatóliai gyűjtésem részletes bemutatása

¹ Sipos János (1995), *Török Népzene II* (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 15), Budapest: MTA ZTI.

következik. Ez a harmadik szakasz azt is szemlélteti, hogy az első és a második lépésben kifejtett elvek alapján hogyan rendezhetünk egy dallamgyűjteményt.

A *függelék* az adatközlők és a gyűjtőhelyek listáját, a dallamszövegek magyar fordítását és a bibliográfiát tartalmazza, melyet a kiadvány tanulmányrészének rövid angol nyelvű összefoglalása követ. A kötetet 298 dallamból álló antológia zárja.

Bartók nyomában, Anatóliában¹

Bartók törökországi útjáról szóló beszámolóim angol, magyar és török nyelven is megjelent, e kötetek egymás bővített és javított változatai. A könyvek a fent ismertetett PhD dolgozattal együtt Bartók 1936-os anatóliai gyűjtését is tárgyalják az újabb kutatások valamint más, részben magam gyűjtötte nagyobb anatóliai és magyar anyag fényében.

A könyv *első részében* összefoglalóan ismertetem Bartók anatóliai gyűjtését és annak főbb eredményeit, majd a magam török gyűjtéseiről és a törökországi népzene jelenkori állapotáról számolok be.

A *második részben* részletesen bemutatom azokat a nagyobb anatóliai zenei dallamcsoportokat, melyeknek van magyar megfelelőjük, pl. a gyermekjátékok dallamait, a siratókat, a *pszalmodizáló* stílust, valamint más, kevésbé határozott dallamcsoportokat. Egyéb népek dallamait is bevonva az elemzésbe, igyekszem a magyar–anatóliai hasonlóságokat tágabb nemzetközi keretbe helyezni. A dallamhasonlóságok bemutatása mellett magyarázatot keresek arra, hogy az adott anatóliai és magyar dallamstílusok hasonlósága minek tulajdonítható: általános emberi, areális vagy épp genetikus kapcsolatról lehet-e szó. Kitérek más, magyar kapcsolatokkal nem rendelkező, de az említett török népzenei csoportokhoz kapcsolódó anatóliai dallamokra, és Bartók anatóliai gyűjtésének számos dallamához is mutatok közelebbi-távolabbi párhuzamokat.

A kötet gazdag (saját gyűjtésű) kotta- és fényképanyagot tartalmaz, és a függelékben a dallamok szövegei török és magyar nyelven is megtalálhatók. Az Európai Folklór Intézet és a FONO Records közös kiadásaként két CD is megjelent, melynek segítségével az olvasó számára a könyv példái megelevenednek (www.fonorecords.hu).

Törökországi misztikus iszlám¹

¹ Sipos, János (2000a), *In the Wake of Bartók in Anatolia*, Budapest: European Folklore Institute, 2000. 350 p. (DVD-n történő másodikkiadás: Az Európai Folklór Intézet Kiadványai, Európai Folklór Intézet, Budapest, 2005); Sipos János (2002a), *Bartók nyomában, Anatóliában*, Budapest: Balassi Kiadó, 201 p.; Sipos, János (2009a), *Bartók'un izninde Anadolu'da*, İstanbul: Pan Yayınevi, 225 p.

A könyv egy misztikus iszlám közösség, a Törökország európai részén élő *trákiai bektásik* vallási énekeiről és népdalairól szól. A *bektási* az egyik legfontosabb törökországi dervisrend: miután a bizánciakkal szemben kivívott 1071-es malazgirti győzelmük után a törökök elkezdtek betelepíteni Közép-Ázsiából Anatóliába, az ortodox iszlámmal együtt a szúfi iszlám is megkezdte itt hódító útját.

A szúfi vallási közösségek zenéje még nagyrészt feldolgozatlan, az ilyen irányú török kutatások csak a legutóbbi időben indultak el, aminek egyik oka a többségi szunnita és a kisebbségi alevi-bektási vallás és szokásrend közötti feszültség volt. A szúfi rendek, köztük az alevik és bektásik az 1990-es évek elejéig be is voltak tiltva, és működésüket csak titokban folytathatták.

A terepmunka 1999 novemberében kezdődött, amikor Csáki Évával részt vehettünk a törökországi bektási vallási előljárók (*babák*) gyűlésén: ekkor sok ajtó megnyílt előttünk. 1999–2003 között több mint 900 dallamot vettünk videóra 24 trákiai faluban 150 bektási hitű férfitől és nőtől. A kutatássorozat végére úgy tűnt, hogy fő célunkat elértük: vallási dalaik túlnyomó többségét sikerült felvennünk, és számos népdalukat is rögzítettük. Mindez elegendőnek tűnt a közösség zenei világának bemutatásához.

Az Anatólia és Magyarország között élő bulgáriai törökök zenéjének vizsgálata földrajzilag is jól beleillik a szélesebb összehasonlító népzenei vizsgálatssorozatba. A trákiai bektásik ősei Anatóliából kerültek a mai Bulgária területére, ahonnan üldöztetések miatt a 19–20. század során több hullámban visszamenekültek Törökországba, ezért népzenejüknek az anatóliai és a bulgár népzenehez való kapcsolatait is meg kellett vizsgálni. Ezen kívül kitérek a bektási népzene más török népek valamint a magyarok népzenejéhez való kapcsolataira is.

A kötet *első fejezetei* röviden ismertetik a bektási rend ideológiai előzményeit, 800 éves történetét és a vallási kölcsönhatásokat (régii török hitvilág, zoroasztrizmus, kereszténység és iszlám). Az iszlám miszticizmus (szúfizmus) nézetrendszerét eredeti szövegekkel mutatjuk be, összefoglalóan idézve a vallásalapító Hadzsi Bektas Velinek tulajdonított könyvek egyikéből és a 14–15. században élt *Kajguszuz Abdal* dervis írásából. A *negyedik fejezetben* tárgyaljuk a bektási szertartások fajtáit és menetét, a vallási előljárók és a szolgálattevők feladatait, az imákat, étkezéseket, énekeket, a szertartásokon használt hangszereket és a táncokat.

¹ Sipos, János – Csáki, Éva (2009), *The Psalms and the Folk Songs of a Mystic Turkish Order*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 665 p.

Az *ötödik fejezet* betekintést ad a bektási zene rendezés elveire, a részletes zenei analízisére a *hatodik fejezetben* kerül sor. Ezt követi a 602 dallamot tartalmazó antológia a világi és a vallási énekszövegek részletes ismertetésével és kétnyelvű (török–angol) közlésével. A kötetet glosszárium, bibliográfia, mutatók teszik teljessé.

Több újdonságot is tartalmaz a könyv. Mindenekelőtt, alig van olyan tanulmány, különösen könyv, mely törökországi népi vallási énekekkel zenei szempontokból is foglalkozna. Pedig a népi vallások számos elemét őrzik az iszlám előtti török kultúrának, ezért kutatásuk elsőrendű fontosságú többek között a török identitás, a török etno- és kultúrgenezis megértéséhez. Ugyancsak újdonságnak számít, hogy népdalszövegek és bektási költők énekelt verseinek százait angol fordításukkal együtt közöljük, és mellékelünk egy szótárt is a sajátos kifejezések és fogalmak magyarázatához.

A kötetben szereplő összes dallamot magunk vettük fel és jegyeztük le, tehát közlésünk első kézből való, hitelességéhez nem fér kétség. A gyűjtések lehetővé tették azt is, hogy a könyvhöz CD-t mellékeljünk a legjellemzőbb bektási dallamokkal.

Kazak népzene¹

Kazak gyűjtéseim is a fenti nagyszabású összehasonlító zenei terv részeként valósultak meg. Tudjuk, hogy északról dél felé sorolva a nagyobb egységeket a hatalmas török nyelvi tömb nyugati részén élnek a csuvasok, tatárok, baskírok, kazakok, türkmének, azerik és az anatóliai törökök.

Ezen az óriási területen lakó török népek zenéjének a felderítésére már korábban is történtek magyar próbálkozások. A felső, északi részen Vikár László nagy mennyiségű csuvas, tatár és baskír népzene gyűjtött, és a cseremis-csuvas határon a magyar pentaton kvintváltó stílushoz igen hasonló zenei stílus értékeléséhez is hozott értékes adatokat.

Délen, az anatóliai népzene összehasonlító igényű feltárását Bartók Béla 1936-os törökországi gyűjtése indította el, ehhez csatlakozott 1987–1993 közötti anatóliai gyűjtésem, mely során kiderült, hogy noha kvintváltó stílus Anatóliában nem található, többek között a *pszalmodizáló* és a *sirató* stílusokban meglepően erős hasonlóság mutatkozik a magyar és az anatóliai népzene között.

¹ Sipos, János (2001c), *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 302 p.; Sipos János (2001d), Népdalok a kazak sztyeppe két végéről 1-4, *Magyar Zene*, 39:1, pp. 27–56; 39:2, pp. 183–200; 39:3, pp. 301–311 és 39:4, pp. 425–440.

A Volga–Káma-vidék és Anatólia között élnek a nyelvileg az anatóliai törökséghez közelebb álló, és a török nyelvek oguz csoportjába tartozó nyelvet beszélő azerik és türkmének, valamint a tatárokhoz hasonlóan kipcsak-török nyelvet beszélő kazakok. Az Angol Királyi Akadémia Stein-Arnold Exploration Fund támogatásával a kazakok között több kutatóutat sikerült megvalósítani. Ezek során a mongóliai kazakok valamint a Türkmenisztánba költözött, majd az utóbbi évtizedekben onnan visszatelepült délnyugat-kazakisztáni kazakok zenéjét ismertük meg.

A kötet a kazakság két, egymástól mintegy 3000 kilométerre élő csoportja, a mongóliai kazakok és a Kaszpi-tenger mentén élő *aday* kazakok népzenejéről ad képet. A gyűjtött anyag rendezése és jellegzetességeinek arányos bemutatása mellett megkíséreltem e két kazak népcsoport dallamainak összehasonlítását valamint más török népek illetve a magyarság zenei stílusaihoz való kapcsolatainak vizsgálatát is.

Az *első fejezet* a törökség között magyarok részéről folytatott népzenei kutatásokat írja le, Bartók Béla 1936-os gyűjtésétől, saját 1987–1993 közötti anatóliai gyűjtéseimen keresztül a kutatásnak a kazak népzeneire való kiterjesztéséig.

A *második fejezet* röviden ismerteti a kazak történelmet, a *harmadik fejezet* pedig a szerzőnek és kutatótársainak (Csáki Éva, Somfai Kara Dávid) a három kazak területen (Mangisztan, Bayan Ölgij és Nalajh) tett gyűjtőútjairól számol be.

A *negyedik fejezetben* a délnyugat-kazak dallamok elemzése olvasható: kazak epika, kis és nagyobb hangterjedelmű kisterces dallamok, a kazak *sírató*- és *pszalmodizáló* stílus, nagyobb ambitusú ‘melodikus’ dallamok, egyedi – ám autentikusnak tűnő – dallamok valamint a területen élő más népek dalai. Ezt követi az *ötödik fejezetben* a mongóliai kazak dallamok típusainak ismertetése (síratók, ‘melodikus’ első sorok, tri-tetra-chordon/tonon ugráló első sorok, egyedi dallamok, kvart-kvintváltás). A *hatodik fejezetben* a két kazak terület zenéjének összehasonlítása olvasható.

A kötet bő *dallamantológiát* tartalmaz, amelyet a dalszövegek nyelvészeti és költői sajátosságairól valamint átírásukról szóló ismertetés és kétnyelvű (kazak-angol) szövegközlés követ.

A *mellékletekben* számos zenei mutató van (forma, szótagszám, ambitus, kadencia, adatközlők, gyűjtési helyek szerint). A kötethez csatolt CD pedig a két kazak csoport legfontosabb dallamtípusait mutatja be.

Azeri népzene¹

Azeri kötetem először angol majd azeri nyelven, végül magyarul jelent meg. A különböző kiadások között lényeges eltérések vannak, legteljesebb az angol, ennek javított formája az azeri nyelvű, a magyar nyelvű változat azonban rövidebb. Ez utóbbi ugyanis a budapesti azeri nagykövetség támogatásával valósult meg, akiknek határozott kérésére a történeti áttekintést, a gyűjtő utak leírását és az azeri kisebbségekről szóló fejezetet ki kellett hagyni, ellenben bővült a budapesti azeri nagykövet egy előszavával. A következőkben az angol nyelvű kötet alapján mutatom be a három kiadványt.

Az első és második fejezetekben Azerbajdzsán történetét és azeri gyűjtő útjaimat ismertetem, sok fényképpel és térképpel illusztrálva. Ezek a fejezetek a magyar kiadásban nem szerepelnek.

A harmadik fejezet a kötet központja, melyben az azeri népzene rétegeinek összehasonlító bemutatását, osztályozását és a zenei őstörténethez való viszonyának vizsgálatát kísérelem meg.

A negyedik fejezet Azerbajdzsán népzenejének anatóliai párhuzamait mutatja be, számos magam gyűjtötte dallampéldával.

Az ötödik fejezet az azeri népzene néhány alapvető jellegzetességét tárgyalja, így az azeri *ásikok* (bárdok) előadásmódját, a hangkészletet és a dallammozgást, a többszólamúságot, a ritmust és a szótagszám-típusokat valamint a hangszeres népzeneét.

A hatodik fejezetben a terület néhány kisebbségének (tatok, avarok, zahurok, zsidók, oroszok és *hemsilli* törökök) zenéjét mutatom be. Ez a fejezet sem szerepel a magyar kiadásban.

A hetedik fejezetben az azeri népzenenek a többi törökségi néphez valamint a magyar népzenehez való kapcsolatait vizsgálom meg.

A 326 dallamot tartalmazó *dallamantológia* a tanulmány olvasása nélkül is bevezet az azeri népzene világába. Az antológia után az azeri nyelvről és a dalszövegekről következik egy ismertetés, majd a dalszövegeket olvashatjuk angol és magyar fordításukkal együtt.

A könyv végén mutatók és jegyzetek találhatók. A kötethez CD-melléklet tartozik, a gyűjtés legjellemzőbb dallamaival.

¹ Sipos, János (2004), *Azeri folksongs – At the Fountain-Head of Music*, Budapest: Akadémiai Kiadó, Sipos, János (2005b), *Azerbaijan El Havalari – Musiqinin İlk Qaynaqlarında*, Baku: Ebilov, Zeynalov ve ogullari, Sipos János (2009c), *Azerbajdzsáni népzene – a zene forrásainál*, Budapest: Európai Folklor Intézet (az utóbbi kötet DVD-n történő másodkiadása a következő DVD-n is megjelent: *Az Európai Folklor Intézet kiadványai* (E 1178, CD 6/126), Budapest: Európai Folklor Intézet).

Karacsáj-balkár népzene¹

A dél-kaukázusi azeri gyűjtést észak-kaukázusi gyűjtő utak követték, elsősorban Karacsáj- és Balkárföldön. A kaukázusi gyűjtést egy fontos anyaggal egészítettem ki. A 19. század végén és a 20. század elején nagy számban menekültek karacsájok az oroszok elől Törökországba, majd a kaukázusi népek 1944-es Belső-Ázsiába történő deportálása újabb menekülthullámot indított el a Kaukázusból dél felé. Ellentétben más, gyorsabban asszimilálódó törökországi kisebbségekkel a főként Konya és Eskişehir városokban valamint azok környékén élő karacsájok-balkárok a mai napig erősen ragaszkodnak hagyományaikhoz. Az ő zenei kultúrájuk vizsgálata is a kötet része.

A könyv *első fejezetében* röviden a Kaukázusban történt korábbi magyar kutatásokról szólok, melyek Ottó majd Julianus domonkos szerzetesekkel és társaikkal 1232 környékére nyúlnak vissza. A 19. század folyamán többszöri próbálkozás ellenére (Ógyallai Besse János, később a Zichy-expedíció) igazán eredményes kutatásokra magyar részről nem került sor és a 20. századi kutatások, látogatások is inkább a Kaukázus déli oldalát érintették. Beszámolok itt 2000–2007 közötti karacsáj gyűjtéseinkről, melyek segítségével az olvasó közelebb kerülhet a vizsgált néphez, és megismerkedhet a könyv elméleti része valamint a dalszövegek megértéséhez szükséges zenei és kulturális fogalmakkal is.

Az Ufuk Tavkul professzor által írt *második fejezet* a karacsáj-balkár nép kialakulását és változatos történetét mutatja be, a kezdetektől a 20. század eleji szovjet terjeszkedés elől történt migráción, majd a karacsáj-balkár nép 1947-es deportálásán át a mai állapotig. Tavkul sorra veszi a róluk szóló korábbi forrásokat, európai és orosz szerzőktől származó a 15–19. századi híradásokat, és beszámol társadalmi életükről, rétegződésükről. E fejezetben magam a régi szokásokról, dalokról és a karacsáj hitvilágról adok ismertetőt.

A *harmadik fejezetben* a karacsáj dallamok áttekintése és osztályozása mellett a karacsáj népzene más török népzeneihez való kapcsolatait mutatom be, korábban ehhez hasonló összefoglaló zenei munka e népzenéről nem született. Az elemzés egyik fontos eredménye, hogy a gyűjtött és áttanulmányozott 1800 dallamot mintegy 60 olyan dallam segítségével szemléltetem, melyek megismerése után a karacsáj dallamok többsége már ismerős lesz. Ennek az oktatásban, a tudományos összehasonlításban és megismerésben is jelentős szerepe van. Részletesen megvizsgálom a magyar és a karacsáj népzene közötti kapcsolatokat is.

¹ Sipos János – Ufuk Tavkul (2012), *A régi magyar népzene nyomában - A kaukázusi karacsájok népzeneje*, Budapest: l'Harmattan – MTA BTK ZTI. A kötet angol nyelvű kiadása: Sipos, János–Ufuk, Tavkul (2015), *Karachay-Balkar Folksongs*, Budapest: l'Harmattan – MTA BTK ZTI.

A *negyedik fejezetben* a teljes gyűjtést jól reprezentáló 287 dallam kottái szerepelnek szövegükkel együtt. A kottaolvasással nehezebben boldoguló olvasók számára ezt a fejezetet élvezhetővé teszi a CD-melléklet, melyen a közölt 350 dallam felvételeiből szólal meg egy válogatás. A zenei szakembereknek pedig itt módjuk van megismerkedni az előző fejezetben ismertetett dallamtípusok változatos megjelenési formáival.

Az *ötödik fejezetben* közlünk egy tanulmányt a karacsáj nyelvről és a dalszövegekről, érintve a néprajzi hátteret is. Itt adjuk közre a standardizált karacsáj dalszövegeket és magyar fordításukat is. Ez a fejezet Csáki Éva munkája.

Sámándalok¹

A kötet első felében Hoppál Mihály a sámánokat énekesként, gyógyítóként mutatja be, magam pedig a kötet második felében a Hoppál által gyűjtött 37 sámándalt tárgyalom. A vizsgált dallamokat jakut, szojot, kirgiz, kazak, burját mongol, bargu mongol, horcsin, nanaj, mandzsu, dahur, japán és koreai sámánok éneklék. A zenei elemzés során megvizsgálom a hangkészletet, a szerkezetet, a dallamíveket, metrikai sajátosságokat és főként a dallamvonalat, ez utóbbi alapján egy zenei osztályozással, áttekintéssel is megpróbálkozom.

Az elemzés során kiderül, hogy a sámándalok többsége egyszerű, motivikus illetve ütempáros szerkezetű, ezen belül a *(la-do)-re-do-la* illetve *(do-re)-mi-re-do* vázú domb alakú vagy az ereszkedő sorok dominálnak. Ezeket vehetjük a legáltalánosabb, legjellemzőbb és valószínűleg a legrégebbi zenei réteghez tartozó formáknak. Egy-, két- illetve háromsoros dallamból viszonylag kevés van, sőt a *horcsin* dallamokat nem számítva négysoros dallamból is csak három különböző fordul elő. A ritmusra is hasonló egyszerűség jellemző, legáltalánosabb az egyenletes lüktetés, azonban egyes előadásokban az ének és a dobkíséret eltolódik egymástól. Ezúttal is felfigyelhetünk arra, hogy a zenei összefüggések nem mindig felelnek meg a nyelvi viszonyoknak.

A kötet a sámándalok kottáit és zenei felvételeit is tartalmazza, ízelítőt adva egy nagy terület sámán-repertoárjából. A CD-n szereplő harminchét dallam felvétele nem stúdióban, hanem szertartások során készült, némelyik évtizedekkel ezelőtt, mégis a dallamok élvezettel és sok tanulsággal hallgathatók. A dallamok végighallgatása egyfajta ázsiai zenei utazás a török nyelvű népektől indulva a mongolokon és a mandzsukon át a japánokig és a koreaiakig.

¹ Sipos, János – Hoppál, Mihály (2010), *Shaman Songs*, Budapest: International Society for Shamanistic Research, 72 p.

Kirgiz népzene¹

A kirgiz kötet anyagát is elsősorban saját gyűjtéseim adják: a dalokat magam gyűjtöttem, jegyeztem le és elemeztem. A 2002-ben-es Iszik-Köl környékén, Narin megyében valamint Biskekben végzett kutatásaimat 2004-ben At-Bası környékén és Talasz megyében folytattam. Elolvastam a hozzáférhető publikációkat, és lejegyeztem, áttanulmányoztam Somfai Kara Dávid kirgiz gyűjtéseit is, melyekben a délnyugati, Os-környéki vidékről is vannak dallamok.

A kirgiz népzene eltűnésének sebességét látva világos, hogy ez a kutatás nem várható magára sokáig. Itt valóban az utolsó órákban vagyunk. Ahogy a világ sok részén, a kirgiz városokban és falvakban is tapasztalható a jelen médiatársadalmának, illetve korábban a szovjet birodalomnak az autentikus kultúrára tett romboló hatása. Kirgizisztánban a siratót leszámítva a régebbi dallamokat kizárólag a 65-70 évnél idősebbek tudják, de az ő emlékezetükből is sokszor csak kitartó, fáradságos munkával lehet előbányászni azokat. Néhány évtizeden belül ez a generáció kihal, és velük együtt a kirgiz népzene régi rétegeinek az emléke is eltűnik. Valójában ma már itt is csak zenei emlékek gyűjtéséről lehet szó.

Ilyen jellegű areális és a törzsi sajátosságokat is figyelembevevő zenei kutatás korábban Kirgizisztánban nem történt. Ugyanakkor a felvett és közölt anyag a zenei következtetéseken kívül nyelvi és kulturális tanulságok levonására is alkalmas lehet.

Az első fejezetben Kirgizisztán rövid bemutatása után a kirgiz etnogenezis főbb tényezőit és az ezzel kapcsolatos fontosabb nézeteket ismertetem. Kitérek a magyar kutatók korábbi kirgiz kutatásaira, és saját kirgiz népzenei gyűjtőútjaimról is közlök egy színes beszámolót.

A második fejezetben áttekintem a magyar népzene-kutatás finnugor és török népzene-kutatásával foglalkozó hagyományait, sorra veszem a fontosabb régi magyar népzenei stílusokat, és megvizsgálom esetleges török, ezen belül is kirgiz kapcsolataikat.

A harmadik fejezetben először a korábbi fontosabb kirgiz népzenei publikációkat tekintem át, majd a kirgiz dalok zenei jellemzőit tárgyalom a következők szerint: műfajok, a dallamok formai jellegzetességei, a kirgiz népzene ritmikái és hangnemi sajátosságai, hangszerek, hangszeres népzene, kirgiz epika és epikus énekek.

A negyedik fejezet foglalja magába a kirgiz dallamok osztályozását. Mint más kötetekben, itt is ez a legnehezebben olvasható, de a legtöbb újdonságot tartalmazó rész, melynek célja a kirgiz népdaltípusok, csoportok, osztályok és stílusok bemutatása. Az egyes dallamcsoportokat az őket reprezentáló 94 kottapélda szemlélteti, így a fejezetet figyelmesen

¹ Sipos, János (2014a), *Kyrgyz Folkongs*, Budapest: l'Harmattan, 610 p.

tanulmányozó és a bemutatott példákat is elsajátító olvasó áttekintést nyerhet a kirgiz népzene alapvető dallamairól és a közöttük levő zenei kapcsolatokról.

A tanulmányhoz egy 332 népdalból álló antológia csatlakozik, mely az előző fejezetben megismert dallamcsoportokhoz szolgál értelmező háttérrel. Jelenleg ez a valaha is megjelent legbővebb kirgiz dallamgyűjtemény. Az antológia után közlöm a dalszövegeket angol és magyar fordításban is.

A szövegek utáni fejezetben az anatóliai, azeri, türkmén, karacsáj, Volga–Káma-vidéki (tatár, baskír, csuvas) és a kazak népzene madártávlatból történő összehasonlítását kísérelem meg.

A függelékben térképek és részletes mutatók találhatóak a gyűjtési helyekről, énekesekről, műfajokról, dalszövegekről, zenei formákról, hangterjedelemről, kadenciákról, hangsorokról és a ritmusképletekről, végül részletes bibliográfia szolgálja a téma szakirodalmában való eligazodást. A kötethez e-book és elektronikus kötet csatlakozik, ez utóbbin a kottákhoz csatlakozó hangfelvételek és videók is megszólalnak.

Egy összefoglaló kötet¹

Az angol-török nyelvű 2005-ös összefoglaló kötet török nyelvű első része a 2004-ben az Ankarai Gazi Egyetemen rendezett konferencia előadásait tartalmazza. Szabó István nagykövet előszavát Prof. Ali Uçan konferenciányitó szavai követik. Ezután magam számolok be a magyar kutatók török népek közötti népzenei kutatásairól, Csáki Éva pedig a régi magyar-török kapcsolatokról ír. Az első részt Necati Gedikli és Ali Uçan professzorok előadásai zárják a török népzene kutatásról és a török-magyar kulturális és népzenei kapcsolatokról, ezt a résztvevők életrajza és Sipos János archívumának ismertetése követi.

A kötet második része angol nyelvű tanulmányaimból közöl egy válogatást a következő sorrendben: 1) An Inner Mongolian Pentatonic Fifth-Shifting Style and its Relevance to Hungarian and Volga-Region Folk Music, 2) Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe, 3) A Few Words about the “Psalmic” Style of Turkic Peoples, 4) Azeri Folksongs – At the FountainHead of Music és 5) Report on my Expedition in the Caucasus Mountains.

¹ Sipos, János (2005a), *Comparative Analysis of Hungarian and Turkic Folk Music – Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması*, Ankara: Ankarai Magyar Nagykövetség és a TIKA, 320 p.